

A. J. F. Köbben : Buitenlandse werknemers en beleid

'Je suis marocain,
Je n'ai pas de travail
ça fait déjà 5 mois,
ça fait rien
C'est mieux que le Maroc'.

'Marokkaanse gezinnen in Nederland'

Een veelgehoorde klacht is dat er over de ruim 200.000 buitenlandse arbeiders, die Nederland rijk is, onvoldoende kennis bestaat (zie bijvoorbeeld Van Amersfoort 1974: 185; Baelde c.s. 1975: 356). Er is betrekkelijk weinig onderzoek onder hen gedaan en dat weinige is niet altijd even betrouwbaar: men heeft nogal eens gewerkt met vragenlijsten en die zijn in dit geval niet het meest geëigende onderzoeksinstrument. Gegeven de verhoudingen zal een gastarbeider, desgevraagd, niet zozeer zeggen wat hij wil, maar veeleer zeggen te willen wat hij meent dat de interviewer meent dat hij wil (als u begrijpt wat ik bedoel).

Vandaar dat enige aandacht op zijn plaats is voor het boek van Van der Berg-Eldering (1978) over Marokkaanse gezinnen in Nederland. Zij heeft op een andere manier onderzoek gedaan: zij is begonnen de betrokken gezinnen, 45 in getal, maatschappelijke bijstand te verlenen; heeft Marokkaans Arabisch geleerd; is enkele jaren zoveel als mogelijk was zonder al te opdringerig te worden, bij hen over huis gekomen; heeft hen, omgekeerd, bij zich thuis genodigd; heeft aan hun feesten deelgenomen; is hun familie in Marokko gaan opzoeken. Een zwakte is (de eeuwige zwakte van deze aanpak) dat onvoldoende bekend is in hoeverre haar resultaten generaliseerbaar zijn; zo beschikten al 'haar' Marokkanen over een behoorlijke woning. Het is wel degelijk mogelijk dat gezinnen, waarvoor dat niet geldt, op bepaalde zaken anders reageren.

Ziehier enkele uitkomsten van haar onderzoek:

Marokkanen laten hun gezin meestal pas overkomen als hun kinderen al wat ouder zijn; aanleiding zijn vaak gezinsproblemen, bijvoorbeeld dat de kinderen, vooral de jongens, in Marokko op het slechte pad geraakt zijn of dreigen te raken. Andere overwegingen zijn de gratis gezondheidszorg in Nederland en andere zegeningen van de welvaartsstaat. Kinderen die pas op achtjarige leeftijd of ouder

naar Nederland komen (dat zijn dus de meesten) en gewoon op een Nederlandse school geplaatst worden, halen hun taalachterstand niet meer in; die kan althans is groot. Daardoor gaat het hele onderwijs aan hen voorbij.

Marokkanen hebben weinig waardering voor het Nederlandse onderwijs omdat hun dat te weinig autoritair is.

Veel Marokkanen laten hun dochters vanaf ongeveer 12 jaar liever thuis dan ze bloot te stellen aan verderfelijke invloeden van de Nederlandse school met zijn coëductie en seksuele voorlichting.

Zij saboteren het partiële onderwijs voor 15-18-jarigen; niet alleen zien zij er weinig heil in, zij zitten ook zozeer in geldnood dat zij liever hun kinderen wat extra's laten verdienen.

Marokkaanse gezinnen in Nederland blijven op allerlei wijzen aan Marokko gebonden; zij gaan er geregeld op vakantie en sturen geld om familieleden te onderhouden; als het even kan kopen zij er een stukje grond of een huisje ('voor later').

Een paradox: Marokkaanse gezinnen blijven permanent in Nederland *juist omdat* zij zozeer verbonden zijn met Marokko: zij hebben daar zoveel financiële verplichtingen dat zij, gevoegd bij hun schulden hier, het niet kunnen stellen zonder de hogere inkomsten, die zij alleen hier te lande kunnen verdienen. Het worden dus permanente gastarbeiders; géén immigranten.

Hun financiële verplichtingen noodzaken hen in ploegendienst te werken (de ploegentoeslag) en zoveel mogelijk overuren te maken. Zij hebben daardoor geen tijd of fut iets aan hun eigen ontwikkeling te doen.

Iedere rechtgeaarde welzijnswerker zal zeggen dat

Dr. A. J. F. Köbben (1925) is verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden om onderzoek te doen inzake maatschappelijke tegenstelling (Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen). Publiceerde recentelijk onder meer (samen met anderen) *Toen en thans; de sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu* (Ambo, Baarn, 1978) alsmede (samen met Th. de Boer) *Waarden en wetenschap* (Ambo, Baarn, 1974). Adres: C.O.M.T., Hooigracht 15, Leiden, telefoon 071—148333.

buitenlandse arbeiders en hun gezinsleden zich hier moeten kunnen 'emanciperen' én ook hun 'eigen identiteit' moeten kunnen bewaren. Zij realiseren zich daarbij niet altijd dat dit strijdige doeleinden kunnen zijn. Zo behoort het tot de 'eigen identiteit' (de cultuur) van de Marokkaanse arbeider dat hij bij tijd en wijle zijn vrouw en kinderen slaat, hetgeen naar ik aanneem, niet bijdraagt tot de emancipatie van deze laatsten.

Dergelijke uitkomsten zijn niet alleen voor de wetenschap van belang, maar ook voor de praktijk. Wij willen nagaan welke lessen er voor het beleid uit te trekken zijn.

Het beleid ten aanzien van buitenlandse arbeiders en hun gezinnen

Ook de overheid is zich er natuurlijk van bewust dat, zodra Marokkanen hun gezin hier halen, de kans groot is dat zij voor langere tijd hier blijven. Welke houding tegenover hen in te nemen? De slogan, die hierbij opgeld doet is: 'integratie met behoud van eigen identiteit'. Niet alleen de overheid trouwens bedient zich daarvan, ook een reeks politieke partijen hebben woorden van die strekking in hun beginselprogramma opgenomen (PvdA, VVD, D'66, DS'70, PPR, PSP).

Deze uitspraak heeft het karakter gekregen van een *bezweringsformule*: men herhaalt hem steeds, maar doet weinig of niets om het daarin gestelde doel te verwezenlijken. Dit is vooral bij een zo bedisselige overheid als de Nederlandse verwonderlijk, tenminste op het eerste gezicht. De sleutel tot de verklaring biedt een andere fameuze uitspraak, die in allerlei toonaard en in allerlei beleidsnota's herhaald wordt: 'Nederland is geen immigratieland en behoort dat ook niet te worden'. Vele auteurs (o.a. Van Amersfoort 1974: 192; Baelde c.s. 1975: 352; Entzinger 1975: 326) hebben de fiolen van hun hoon hierover uitgestort, en op zichzelf terecht: al sinds 1961 immers heeft ons land een positief migratiesaldo en is het dus in die zin een immigratieland. Toch is de strekking van die uitspraak duidelijk genoeg: 'laat ons alles doen om te voorkomen dat buitenlanders zich hier in groten getale permanent vestigen'. Voor dit standpunt zijn er trouwens ook goede argumenten: Nederland is immers ook zonder dat al een van de dichtstbevolkte landen ter wereld.

Welnu, een beleid van 'integratie' *lijkt* de kans te

bevorderen dat de mensen, die het betreft, hier in permanentie blijven. Ik zeg: 'lijkt'. Of het werkelijk zo is, staat nog te bezien. Iemand, die goed 'geïnteresseerd' is, ook in die zin dat hij niet onderaan de arbeidersladder bungelt, kan meer verdienen, daarvoor meer sparen, en zal misschien met zijn spaargeld juist eerder naar zijn land van herkomst teruggaan. Zonder nader onderzoek bij de groepen in kwestie is hierover geen definitieve uitspraak te doen, maar onderzoek elders geeft deze gedachte wel enige steun (zie Bovenkerk 1974: 20-25).

De overheid wil die permanente vestiging niet, maar durft daar toch ook de consequenties niet uit te trekken. Derhalve doet zij niets of neemt halfslachtige maatregelen: men stelt zowel boventallige onderwijzers aan om buitenlandse kinderen Nederlandse les te geven alsook leerkrachten voor onderwijs in de taal van het land van herkomst; een tweesporig beleid' zoals dat — met alweer zo'n mooi woord — genoemd wordt. (Volgens Solimene, 1977: 13 krijgt meer dan de helft van die kinderen op deze manier les in hun moedertaal).

Consequent zou zijn de gezinshereniging rigoreus te verbieden. Maar dat wordt — en terecht! — als wreed en onbehoorlijk van de hand gewezen, trouwens ook internationale afspraken maken deze oplossing onmogelijk. Een andere oplossing zou zijn gastarbeiders überhaupt niet meer toe te laten; maar daartegen verzetten zich weer machtige economische belangen.

Er bestaat een communis opinio dat Nederlanders ook in de toekomst geen vuil en nederig werk zullen willen verrichten (zie o.a. Van Amersfoort 1974: 188; Baelde c.s. 1975: 351; en het zojuist verschenen WRR-rapport 'De komende 25 jaar'. We zouden daardoor altijd buitenlandse werknemers nodig blijven hebben. Ik ben daar nog zo zeker niet van. Als we maar bereid zijn voor zulk werk behoorlijk te betalen, en goede sociale voorzieningen plus voldoende bestaanszekerheid te bieden, zou dat wel eens mee kunnen vallen; zeker nu de werkloosheid een permanent verschijnsel dreigt te worden. Bij de stadsreiniging van Amsterdam, waar aan de genoemde voorwaarden voldaan is, werken 1700 mensen, waaronder slechts 60 buitenlanders. Er is zelfs een wachtlijst van gegadigden (Nederlanders!) voor functies als vuilnisophaler of straatveger (zie Godschalk 1977: 273-274). In ieder geval is dit een zaak die nader onderzocht moet worden, waarbij

men mede moet betrekken de toenemende internationale arbeidsverdeling.

Als bezwaar tegen deze oplossing (geen buitenlandse arbeiders meer toelaten) wordt wel geopperd dat deze de belangen van de betrokken landen zou schaden. Men denkt dan aan het spaargeld en de verworven vaardigheden, waarmee nu mensen terugkeren. Veel betekenis voor de ontwikkeling van hun vaderland schijnen deze echter niet te hebben, althans niet volgens de meeste auteurs (Bovenkerk 1974; 33-38; Koelstra en Tieleman 1977; Abadan-Unat 1977). Wél zouden natuurlijk de belangen van *individuele* gastarbeiders geschaad worden, als ze zouden worden gedwongen om terug te gaan.

In ieder geval, als men iets wil doen aan de ontwikkeling van onderontwikkelde landen, is het werven van arbeiders uit die landen niet de meest aangewezen weg. Het zal trouwens voor iedereen duidelijk zijn dat bij die werving altijd het eigen in casu het Nederlandse belang voorop heeft gestaan.

Hoe dan ook, mogelijk of niet mogelijk, de overheid heeft de genoemde oplossingen niet gekozen. Bij het beleid dat zij nu voert (of liever: het gebrek aan beleid) komen wij te zitten met een onverteerd brok in onze samenleving. De eerste generatie Marokkanen zal zijn positie nog wel grotendeels voor lief nemen (ontevredenheid is er momenteel bijna alleen bij degenen, die in Marokko wat meer opleiding gehad hebben, maar hier natuurlijk toch geen beter werk krijgen; zie Van den Berg-Eldering 1977). De volwassen Marokkanen van nu hebben nog aan den lijve ondervonden hoeveel slechter het is in hun eigen land. De zinnen, die ik als motto boven dit stukje gezet heb — zij stonden geschreven op de deur van de toiletten op het CS in Amsterdam — spreken wat dat betreft boekdelen. Maar ik voorspel dat hun kinderen voor de rol van lompenproletariaat feestelijk zullen bedanken. Voor hen zullen de woorden van de Internationale gelden: 'Begeerte heeft ons aangeraakt'... zonder dat zij die vaardigheden ontwikkeld hebben om hun ambities te verwezenlijken.

Een stelsel van maatregelen

Willen wij al te veel wrijving in de toekomst vermijden, dan zal er een bewuste politiek moeten komen om te bevorderen dat de buitenlandse arbeiders met hun gezin volwaardig aan het leven binnen onze samenleving kunnen deelnemen. Deze zou kunnen

bestaan uit de volgende programmapunten (deels ook te vinden bij Van den Berg-Eldering: 268-274, zij het dat ik ze wat aangescherpt heb; zie ook Entzinger 1975, en Van der Meer 1976: 76). De voor naamste daarvan zijn gericht op het verwerven van een redelijke kennis van het Nederlands, als zijnde de belangrijkste noodzakelijke voorwaarde om te slagen in onze samenleving (vergelijk Van Amersfoort 1974: 46 en Holtrop 1977).

- Er worden intensieve cursussen in de Nederlandse taal ingesteld (in de vorm van een talenpraktikum), speciaal afgestemd op gastarbeiders.

- Daaraan worden lessen toegevoegd, waarin de deelnemers in eenvoudige termen wegwijs worden gemaakt in onze samenleving.

- Buitenlandse werknemers en hun volwassen gezinsleden worden in de gelegenheid gesteld deze cursussen gratis en met behoud van loon te volgen.

- Voorwaarde voor het verkrijgen van een vergunning tot gezinsvereniging is redelijke kennis van het Nederlands, althans van de gezinshoofden; daartegenover biedt de overheid deze mensen de garantie dat zij hier permanent met hun gezin kunnen blijven.

- Voor leerplichtige kinderen van gastarbeiders worden aparte klassen gevormd, waar zij zolang blijven tot zij redelijk in staat zijn het gewone onderwijs te volgen.

- Er wordt nauwlettend op toegezien dat leerplichtige kinderen uit deze groep, met name ook de meisjes, de school niet verzuimen; eventueel worden er aparte meisjesscholen opgericht.

- Er wordt nauwlettend op toegezien dat 15-18-jarigen voldoen aan hun partiële leerplicht. Voorzover zij niet met vrucht aan het gewone onderwijs voor deze leeftijdsgroep kunnen deelnemen, worden er aparte cursussen voor hen ingericht, waarbij weer speciale aandacht aan het Nederlands wordt besteed; ook hier eventueel aparte cursussen voor meisjes.

- Nederlandse leerkrachten, die de hier aangegeven lessen moeten geven, worden daartoe speciaal opgeleid, waarbij hun onder andere kennis wordt bijgebracht over de sociale verhoudingen binnen de culturen in kwestie.

De overheid ziet erop toe dat buitenlandse arbeiders bij gezinshereniging niet alleen de beschikking krijgen over redelijke woonruimte maar ook over een inrichtingskrediet (opdat deze gezinnen niet van

meet af aan worden opgezadeld met een schuldenlast, die hen ertoe brengt hun opgroeiende kinderen zo gauw mogelijk zo veel mogelijk te laten verdienen).

Wat deze hele aangelegenheid betreft, zouden wij lezing kunnen trekken uit wat een typisch immigratieland voor maatregelen neemt ter absorptie van zijn immigranten. Israël kan ons op dit gebied het meeste leren. Er bestaat daar een uitgekiend stelsel van maatregelen, alle van het soort als hierboven aanbevolen (zie Ellemers 1967: 61-69, *Guide for the Oleh*, 1976). Trouwens, in Zweden bestaat reeds een wet, die buitenlandse arbeiders het recht geeft op 240 uur betaald verlof om een cursus Zweeds te volgen. Verder hebben zowel de EEG als de ILO als de Raad van Europa aanbevelingen aanvaard, volgens welke buitenlandse arbeiders gelegenheid moeten krijgen de taal van het 'gastland' te leren. Maar dan wel als een recht, niet als een plicht.

Bedenkingen

Ik vermoed dat bovenstaande voorstellen bij diverse groepen om diverse redenen niet in goede aarde zullen vallen. Sommige zullen bezwaar hebben tegen het element van verplichting ('dwang') dat er hier en daar in gelegen is. Of zullen aanvoeren dat het de eigen 'identiteit' (de eigen cultuur) van de groepen in kwestie aantast. Wat dat laatste betreft: daar is iets van aan; als een groep in sterke mate ingeburgerd raakt in de Nederlandse samenleving, neemt hij onherroepelijk ook iets van de cultuur van die samenleving over. Op sommige punten is hun traditionele cultuur ook niet geheel te handhaven in Nederland; ik denk bijvoorbeeld aan de man-vrouwverhouding, of die tussen ouders en kinderen. Aan de andere kant, waarom zou zo'n groep zijn culturele eigenheid niet in sterke mate bewaren? Ik lees in de NRC van 28 oktober 1977 dat de directeur van de Stichting Welzijn Buitenlanders Amsterdam 'het woord integratie met huivering bezigt', want de Turk en de Marokkaan in Nederland willen de Islam tot elke prijs behouden. Maar wie zou hun die willen afnemen? Blijkbaar denkt de betrokkene bij 'integratie' aan iets als volstreckte gelijk-schakeling: assimilatie. Maar er is geen verstandig mens die dat bepleit. Ook Van den Berg-Eldering wijst in hoofdstuk 8 van haar boek op het belang van de religie voor die mensen om zich hier geestelijk staande te kunnen houden. Ik ga verder, er zou

veel vóór zijn als gastarbeiders uit een bepaald gebied zich op basis van hun gemeenschappelijk afkomst gaan organiseren, om gezamenlijk voor hun belangen in onze samenleving op te komen. En wat die verplichting om Nederlands te leren betreft, dient men te bedenken dat zo'n maatregel in het belang zou zijn van onze samenleving, ja, maar ook in die van de betrokkenen zelf: het is hun enige kans om 'vooruit te komen' en om volwaardig aan onze samenleving deel te nemen. Ook wie als Nederlander naar Canada of Australië emigreert, weet dat hij zo gauw mogelijk goed Engels *moet* leren om in die samenleving iets te bereiken en niemand beschouwt dat als een aantasting van diens vrijheid of 'identiteit'.

Er zijn ook bezwaren denkbaar van heel andere orde dan de bovengenoemde. De voorgestelde maatregelen zijn tamelijk duur en eisen veel organisatie; bovendien zullen zij leiden, juist als zij succesvol zijn, tot een zekere spreiding van de Marokkaanse arbeiders over de beroepen, waarmee zij hun typische 'gastarbeidersfunctie' enigszins gaan verliezen: het alleen maar verrichten van het vuile en onaangename werk (vergelijk Entzinger 1975: 333). Zij worden daarmee ook tot concurrent op onze toch al weinig florissante arbeidsmarkt.

Persoonlijk komt het mij als al te cynisch voor met opzet een klasse van lompenproletariërs te kweken of in stand te houden, alleen om onszelf te gerieven. Bovendien is dat spelen met vuur: als gezegd de tweede generatie Marokkanen of Turken zal zo'n tweede rangspositie niet lijdzaam aanvaarden, en als zij gaan ageren, is er voor hen weinig reden ons of onze instellingen te ontzien. In dat geval zouden wij veel meer geld moeten uitgeven om de zaak weer in het reine te brengen, dan een programma zoals hier ontwikkeld kost.

Ingeval men toch de genoemde bezwaren onoverkomelijk vindt, moet men proberen het te stellen zonder de hand- en spandiensten van een vreemde subproletariaat; zoals ik eerder heb opgemerkt, geloof ik dat zulks minder onmogelijk is dan het thans lijkt.

Mijn eigen bedenkingen zijn van meer praktische aard; is er wel een taalcursus te bedenken, die met vrucht gevolgd kan worden door volwassenen, die nooit of nauwelijks ooit formeel onderwijs genoten hebben? De ervaringen tot nog toe zijn niet erg bemoedigend. Zal het werkelijk lukken de vrouwen

van buitenlandse arbeiders tot deelname te bewegen? (men zal moeten werken met positieve sancties, voor negatieve is er nauwelijks een juridische basis te vinden; om kans van slagen te hebben zou zulk onderwijs in ieder geval door vrouwen dienen te worden gegeven); zal onderwijs aan de 15 tot 18-jarigen wat uithalen? Hier zullen organisaties als de Stichting Studiecentrum NCVO het antwoord moeten verschaffen.

Slot

Bovenstaand voorstel, hoe lapidair ook gebracht, is niet gebaseerd op spijkerharde zekerheden. Het is vooral bedoeld om discussie uit te lokken, alsook om onderzoek à la dat van Van den Berg-Eldering ook bij andere groepen buitenlanders op gang te brengen. Eén ding is echter wel zeker: voor het probleem van de buitenlanders en hun gezinnen is een echt beleid op zijn plaats. We kunnen niet volstaan met slagzinnen, die de zaak in feite op zijn beloop laten.*

* Ik dank mevrouw L. van den Berg-Eldering, F. Bovenkerk, mevrouw J. Gerritsma, C. D. Mak en mevrouw H. Verwey-Jonker voor nuttige suggesties en hulp.

Geciteerde literatuur

- Abadan-Unat, N., *Migration and development*, Türk Press, Ankara 1977.
- Amersfoort, J. M. M. van, *Immigratie en minderheidsvorming*, Samsom, Alphen aan den Rijn 1974.
- Baelde-van Hugte, G. C. H. e.a., Wat doen we met de buitenlanders?, *Beleid en Maatschappij*, 1975, 2, nr. 12, p. 349-359.
- Berg-Eldering, L. van den, Falen als oorzaak van stress bij Marokkaanse arbeiders in Nederland, *Medisch Contact*, 1975, 16.
- Berg-Eldering, L. van den, Marokkaanse gezinnen in Nederland, Samsom, Alphen aan den Rijn 1978.
- Bovenkerk, F., *The sociology of return migration; a bibliographic essay*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1974.
- Ellemers, J. E., *Van idee tot moderne staat*, Boom, Meppel 1967.
- Entzinger, H. B., Nederland immigratieland? enkele overwegingen bij het overheidsbeleid inzake allochtone minderheden, *Beleid en Maatschappij*, 1975, 2 nr. 12, p. 326-336.
- Godschalk, J. J., De mannen die het doen, *Ons Amsterdam*, 1977, 29, nr. 9, p. 272-280; en *Vuilnisman*

- in Amsterdam*, paper, najaarsconferentie NSAV, december 1977.
- Guide for the oleh 1976*, Ministry of immigrant absorption, State of Israël.
- Holtrop, A., De consequenties van een aarzelend beleid voor gastarbeiders, *Vrij Nederland*, 17 dec. 1977.
- Koelstra, R. W. en H. J. Tieleman, *Ontwikkeling of migratie*, Nuffic, Den Haag 1977.
- Meer, Ph. van der, 1976, Problemen van Marokkaanse gastarbeiders; kultuurverschillen en communicatiestoornissen, papers on European and Mediterranean societies no. 4. Antropologisch-Sociologisch Centrum, Universiteit van Amsterdam.
- WRR, *De komende 25 jaar*, Staatsdrukkerij, Den Haag 1977.